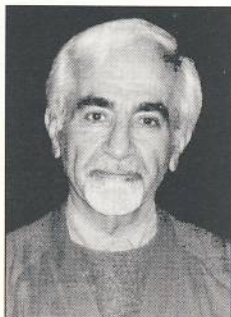




تقویم التواریخ

دکتر عبدالکریم گلشنی

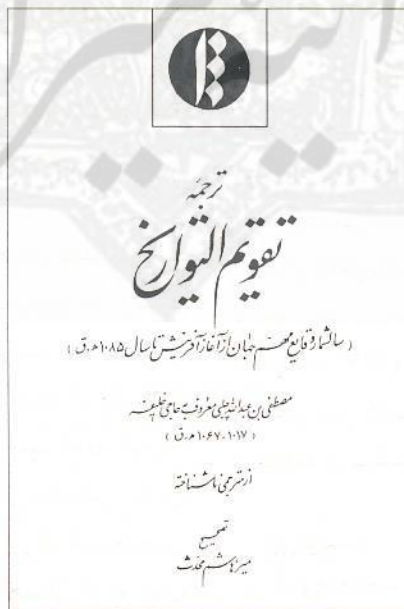


تقویم التواریخ، تألیف حاجی خلیفه کاتب چلبی (۱۰۶۷-۱۰۱۷ ق)، دانشمند شهیر ترک، از کتابهای کهن «تاریخ عمومی» است که وقایع مهم و مشهور جهان را از ابتدای عالم و هیوط آدم تا هجرت نبوی (ص)، بر اساس تاریخگذاری زمانسنجی (گاهشماری)، به طریق اجمال؛ و اخبار اسلام و مسلمین را از آغاز هجرت تا سال ۱۰۵۸ قمری، به ترتیب سنوات (سالشماری) آورده است. مؤلف اگر چه زمان نگارش کتاب را به اختلاف در ۱۰۵۸^۱ و ۲۱۰۶۰ قمری ذکر کرده، اما پیداست که پس از وی نویسندگانی از دیار روم، حوادث و اتفاقات جهان را، حداکثر تا یک ربع قرن بعد از تألیف (از سال ۱۰۶۰ تا ۱۰۸۵ ق) بر آن افزوده اند که در بین چهار نسخه خطی فارسی موجود^۲، مفصل ترین آنها وقایع را با گرایش

تشیع و ذکر سال ولادت امامان شیعه (ص ۳۹، ۴۴، ۴۵، ۴۸، ۵۴، ۶۷) و ثبت تاریخ ظهور بعضی از خاندانهای حکومتگر ایران (صص ۶۲، ۷۷، ۸۳، ۱۵۹ و ۱۶۰) تا سال ۱۰۸۵ در ۱۱۶ برگ، آورده است که به چند نمونه اشاره می شود: شهادت امام حسن (ع) «به علت زهر به اغوای معاویه بن ابی سفیان» (۴۴)، «ظهور دولت آل طاهر» (۶۲)، «تخریب مشهد امام رضا (ع)» (۶۵)، «وفات محمد بن یعقوب کلینی صاحب کتاب کافی در جمع احادیث ائمه اثنی عشر» و «موت ابوالحسن علی بن محمد السمری آخر سفرای اربعه از ناحیه مقدس صاحب الامر» (۷۶)، «حکومت عبدالملک بن نوح سامانی» (۷۷)، «ظهور دولت غزنوی» (۸۳)، «اظهار کردن سلطان محمد خدابنده شعار مذهب

امامیه یعنی تشیع را به تعلیم شیخ جمال الدین مطهر حلی» (۱۲۷) [در نسخه های دیگر: «اظهار کردن خدابنده شعار شیعه را به اضلال ابن مطهر (همانجا)»]، «بیرون آمدن شاه اسماعیل از گیلان با بعضی از صوفیه به قصد خروج» (۱۵۹) و «فتح شاه اسماعیل بلاد آذربایجان را، و ظهور دولت امامیه علی رؤس الاشهاد و الاعلان» (۱۶۰). حسین بن جعفر معروف به هزار فن (۱۱۰۳-۱۰۲۰ ق)، ادیب و مورخ بزرگ عثمانی، که در تذکره ها و منابع فارسی شناخته نیست، پس از درگذشت حاجی خلیفه (۱۰۶۷)، ثبت رویدادها را در ذیل تقویم التواریخ به زبان فارسی ادامه داد و جدول های تقویم بیست سال این کتاب را (از آغاز ۱۰۵۹ تا پایان ۱۰۷۸ ق) تکمیل نمود. او افزون بر ضبط وقایع سیاسی امپراطوری عثمانی و ممالک دیگر،

شرح احوال بزرگان، اعدام رجال و دولتمردان، فتنه ها، مصائب و بلاها همچون زلزله، سیل، قحطی، حریق و شیوع امراض مرگ آور و همچنین جلوس پادشاهان صفوی و سلاطین مغول هند را مورد توجه قرار داده است^۴ و از این جهت نسخه او امتیاز ویژه ای دارد. آنتوان گالان A. GALLAND (۱۶۴۶-۱۷۱۵ م)، خاورشناس فرانسوی و مترجم کتاب معروف الف لیلة و لیلة، که در سالهای ۹۳-۱۰۹۲ ق (۸۲-۱۶۸۱ م) نسخه دستنویس فارسی هزار فن را در استانبول به زبان فرانسوی ترجمه می کرد، نخستین کسی است که به این نکته اشاره نموده و سهم هزار فن را در نگارش تکمله ای به فارسی بر تقویم التواریخ ستوده است.^۵ این ترجمه بخشی ناقص و بخشی مغلوط است و مقابله آن برای



ترجمه تقویم التواریخ
مصطفی بن عبدالله چلبی
تصحیح: میرهاشم محدث
احیاء کتاب، ۱۳۷۷

شرح احوال بزرگان، اعدام رجال و دولتمردان، فتنه ها، مصائب و بلاها همچون زلزله، سیل، قحطی، حریق و شیوع امراض مرگ آور و همچنین جلوس پادشاهان صفوی و سلاطین مغول هند را مورد توجه قرار داده است^۴ و از این جهت نسخه او امتیاز ویژه ای دارد. آنتوان گالان A. GALLAND (۱۶۴۶-۱۷۱۵ م)، خاورشناس فرانسوی و مترجم کتاب معروف الف لیلة و لیلة، که در سالهای ۹۳-۱۰۹۲ ق (۸۲-۱۶۸۱ م) نسخه دستنویس فارسی هزار فن را در استانبول به زبان فرانسوی ترجمه می کرد، نخستین کسی است که به این نکته اشاره نموده و سهم هزار فن را در نگارش تکمله ای به فارسی بر تقویم التواریخ ستوده است.^۵ این ترجمه بخشی ناقص و بخشی مغلوط است و مقابله آن برای

Der osmanische Historiker Hüseyin b. Ga'fer,
genannt Hezarfen, und die Istanbuler Gesellschaft
in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts

Dissertation
zur Erlangung der Doktorwürde
der Philosophischen Fakultät
der Universität Hamburg

vorgelegt von
Heidrun Wurm
aus Reinbek / Kreis Stormarn

Hamburg 1971

صحت مطالب، با متن اصلی فارسی ضرورت دارد.^۶ به گفته وی بین حاجی خلیفه و هزار فن مودت و دوستی محکمی وجود داشت و هزار فن نه تنها تقویم التواریخ بلکه کشف الظنون، اثر مهم و مشهور حاجی خلیفه را نیز شخصاً تکمیل کرده و منتشر ساخت که تا کنون کسی از آن آگاه نبود.^۷

گالان اولین مترجم اروپایی کشف الظنون است، که آن را در ۱۶۸۲ میلادی در استانبول به پایان برد^۸ و گوستاو فلوگل G. FLUEGEL (۱۸۷۰-۱۸۰۲)، مستشرق آلمانی، حدود صد و هفتاد سال بعد از وی، کشف الظنون را در ۷ جلد و در سالهای ۱۸۳۵-۵۸ در لایپزیک به زبان لاتینی برگرداند.^۹ گفتنی است گالان و خانواده پتی دولاکروا PETIS DE LA CROIX (پدر، پسر و نوه)، از جمله نخستین و فعال ترین اعضای «هیأت زبانشناسان جوان» بودند، که با تشویق و حمایت ژان باتیست کولبر J. B. COLBERT، وزیر معروف لوئی چهاردهم و مؤسس آکادمی علوم فرانسه، مأموریت داشتند تا در استانبول و اصفهان نسخه های نفیس خطی شرقی را شناسایی کرده و پس از مطالعه، ترجمه و یا خریداری، نتیجه کار خود را به کتابخانه سلطنتی پاریس انتقال دهند.^{۱۰}

تقویم التواریخ به لحاظ ایجاز و اعتبار و احتوای نوادر حوادث و ثبت صحیح سنوات، از مصادر خاورشناسان بود. برنهارد دورن B. DORN (۱۸۸۱-۱۸۰۵)، خاورشناس روسی آلمانی تبار، برای انتخاب سال فتح قلعه «کماخ»، واقع در طبرسران در بند، به دست جراح، سردار مسلمانان در سال ۱۰۵۰ ق (۷۲۳ م) و نیز سال در گذشت محمد بن علی سپاهی زاده (۹۹۷ ق)، مؤلف أوضح المسالك الى معرفة البلدان و الممالک، ضبط این تقویم را بر دیگر مآخذ برتر دانسته است.^{۱۱}

این کتاب اخیراً به تصحیح فاضل محترم آقای میرهاشم محدث، خلف صدق استاد فقیه سید جلال الدین محدث ارموی طاب رمسه، از طرف نشر احیاء کتاب در سال ۱۳۷۶ منتشر شد. در باب عنوان «ترجمه تقویم التواریخ از مترجمی ناشناخته»، شاید این تذکار بی فایده نباشد که بر اساس ذیل های فارسی موجود تقویم التواریخ و نیز تصریح خانم هایدر و وورم، H. WURM، ترک شناس آلمانی، بر ادامه ثبت وقایع کتاب به زبان فارسی بعد از در گذشت حاجی خلیفه و با استناد به گفته گالان فرانسوی، این احتمال که در اصل، کتاب به فارسی تألیف شده باشد بسیار قوی است، «چنانکه مورخین قدیم ترک آثار خود را به فارسی می نوشتند... سبک نگارش نیز تقلیدی از فارسی بود که از چندین قرن پیش در کتب تاریخ رواج

داشت.^{۱۲}

مصحح ارجمند، متن فارسی کتاب را با سه نسخه به دقت مقابله کرده و موارد اختلاف بین نسخه بدل ها را با اخبار تاریخی، برگرفته از کتب مرجع، در پایین هر صفحه آورده است. این اطلاعات که بلحاظ اهمیت حوادث و یا شخصیت ها به انتخاب مصحح بر کتاب افزوده شده است، چنانچه با همکاری صاحب نظران تاریخ صورت می گرفت البته حاصل بهتری داشت. بخش «تعلیقات و توضیحات» (از صفحه ۱۹۷ تا ۴۸۴)، به رغم حجم زیاد و اعتبار نسبی، از حادثه قتل قزان سلطان در ۷۲۳ ق و خلافت [یکساله] راشد عباسی در ۵۲۹ ق و کشته شدن رافع بن هرثمه در ۲۸۳ آغاز می شود که به هیچ وجه با متن نسخه و تقویم سالشمار مطابقت ندارد و ارزش علمی کتاب را به کلی کاهش داده است. اصلاح این آشفتگی ها در «اضافات» و رفع بعضی سهواً القلم در زیر نویس ها، همچون (ولادت امام محمد مهدی (ع) به جای امام محمد بن مهدی، ص ۶۷) و نیز تدوین فهرس جداگانه اعلام، اماکن، وقایع و... برای متن کتاب در پایان، از جمله کارهای ضروری است که باید در تجدید چاپ نصب العین مصحح ارجمند قرار گیرد.

پی نوشت:

۱. ترجمه تقویم التواریخ (سالشمار وقایع مهم جهان از آغاز آفرینش تا سال ۱۰۸۵ ه.ق)، تألیف مصطفی بن عبدالله چلبی معروف به حاجی خلیفه (۱۰۱۷-۱۰۶۷ ه.ق)، از مترجمی ناشناخته، به تصحیح میرهاشم محدث، ناشر احیاء کتاب، چاپ اول، ۱۳۷۶، ص ۱۲.
۲. ترجمه تقویم التواریخ، ص ۳۸.

(Ms. Fds. franc. 6131. Catalogue des historiens arabes, persanes, et turques. Traduit de l'arabe par A. Galland. A Constantinople MDCLXXXII, S. 67.

6, 7. Heidrun Wurm, ibid.

۸. عبدالحلیم، محمد، آنتوان گالان، زندگی و آثارش (به فرانسوی)، پاریس ۱۹۶۴، ص ۱۶۲ و بعد (به نقل از ه. وورم، همانجا).

۹. دایرة المعارف فارسی، زیر نظر غلامحسین مصاحب، جلد دوم (بخش اول)، تهران ۱۳۵۶.

۱۰. ژان شیبانی، سفر اروپائیان به ایران، ترجمه سید ضیاء الدین دهشیری، تهران، ۱۳۵۳، صص ۳۱-۲۹ و ۱۳۲-۱۳۱

11. Dorn, ÜBER DIE EINFÄLLE DER ALTEN RUSSEN IN TABARISTAN. S.167, 211, 327

[برنهارد دورن، مهاجم روسهای قدیم به طبرستان، پترسبورگ ۱۸۷۵، صص ۲۱۱ و ۱۶۷ و ۳۲۷]

۱۲. کارل بروکلیمان، تاریخ ممل و دول اسلامی، ترجمه دکتر هادی جزایری، تهران ۱۳۴۶، ص ۴۳۶

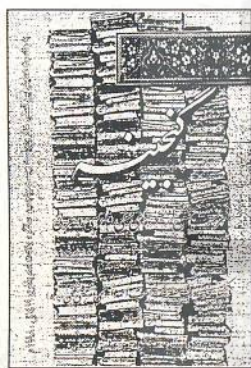
۳. سه نسخه خطی به شماره های ۲۶۶۶ و ۳۱۷۳ و ۱۲۷ ب موجود در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (رجوع شود به: ترجمه تقویم التواریخ، ص ۱۵) و نسخه خطی فارسی با ذیل حسین بن جعفر هزار فن، که شرح آن داده شد.

4. Heidrun Wurm, Der osmanische Historiker Hüseyin b. G'ä'fer, genannt Hezärfenn, und die Istanbuler Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Hamburg 1971

[هایدر وورم، مورخ عثمانی حسین بن جعفر معروف به هزار فن و جامعه استانبول در نیمه دوم قرن ۱۷ میلادی (رساله دکتری)، هامبورگ ۱۹۷۱، ص [۸۶]

5. Heidrun Wurm, S. 85

La rectification de l'Histoire en Turc. - Histoire Chronologique depuis la création du monde jusqu'à l'an de l'Hegire 1058... par Moustapha fils d'Abdullah... Elle a esté augmenté jusqu'à l'année 1078 par Hussein Efendi autrement dit Hezarfen qui vit encore aujourd'hui.



گنجینه

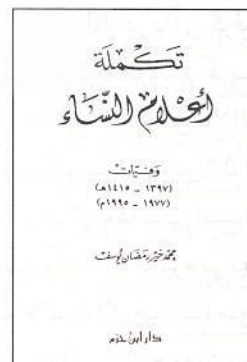
فهرست بخشی از نسخه های خطی فارسی و عربی منسوب به دانشمندان سمرقند - بخارا و خوارزم به کوشش: دکتر سید محمود مرعشی نجفی کتابخانه بزرگ آیه الله مرعشی نجفی (ره) قم، ۱۳۷۷ ه. ش.

بی شک هیچ دایرة المعارفی در باب شرح حال زنان بزرگ مسلمان به پایه کتاب گرانسنگ اعلام النساء نوشته استاد عمر رضا کحاله - متوفای ۱۴۰۸ ه. ق. - نمی رسد. اما متأسفانه این اثر هیچ مستدرکی نداشت. از این رو استاد محمد خیر رمضان یوسف در صدد برمی آید، و با استفاده از دو کتاب ارزشمند خود یعنی تنمة الأعلام للزکلی و تکملة معجم المؤلّفين شرح حال و آثار اعلام و نویسندگان زنانی پرداخته که ما بین سالهای ۱۴۱۵-۱۳۹۷ ه. ق. می زیسته اند، و آن را تکملة اعلام النساء نامیده است.

کتابخانه
متون



کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (ره) علاوه بر مجموعه ای از صد هزار جلد کتاب چاپی به زبانهای مختلف، بالغ بر ۵۵۰۰۰ عنوان نسخه خطی نفیس اسلامی به زبانهای فارسی، عربی، و اندکی ترکی و اردو را در خود جای داده که تاکنون ۲۷ مجلد از مجموع ۶۰ مجلد فهرست این نسخه ها، چاپ و منتشر شده است. فهرست حاضر بخشی از آثار خطی دانشمندان منسوب به سمرقند و بخارا و خوارزم و دیگر مراکز آن دیار اعم از مؤلفان، مصححان و کاتبان است که به مناسبت همایش بین المللی هزار و دویست و بیست و پنجمین سالگرد ولادت بخاری (۱۴۱۹ ق/ ۱۹۸۸ م) تنظیم یافته و شامل مشخصات نسخه ها، فهرست عناوین، نام مؤلفان، فهرست موضوعی، نام اماکن و نیز تصاویری از آغاز و انجام نسخه های کهن و نفیس می باشد و در هر یک از نسخه ها به شماره صفحه و ردیف و شماره ثبت آن اشاره شده است.



تکملة اعلام انساء
نوشته محمد خیر رمضان یوسف
بیروت: دار ابن حزم، الطبعة الأولى،
۱۴۱۶ هـ - ۱۹۹۶ م.